

VISUMINIO VISUOMENINIO PRODUKTO VERTINĖS SUDĖTIES KITIMO KLAUSIMŲ

V. SKOMINAS

Materialinių sąnaudų atstatomojo fondo ir nacionalinių pajamų santykis (t. y. nacionalinių pajamų medžiagailumas) yra viena iš svarbiausių liaudies ūkio proporcijų. Medžiagailumo dinamika didele dalimi apsprendžia tokias liaudies ūkio proporcijas, kaip santykis tarp dviejų visuomeninės gamybos padalinių, tarp kaupimo ir vartojimo fondų, tarp visuomeninio darbo našumo didėjimo ir liaudies vartojimo augimo. Dėl to nacionalinių pajamų medžiagailumo dinamika yra svarbus mokslinio prognozavimo ir liaudies ūkio planavimo objektas. Nacionalinių pajamų medžiagailumo ir nacionalinių pajamų dalies visuminiame visuomeniniame produkte kitimo klausimu ekonominėje literatūroje vyksta diskusija. Straipsnyje autorius ir norėtų trumpai aptarti kai kurias nuomones šia tema.

Socializmo sąlygomis visuomenė suinteresuota kelti liaudies gerovę, trumpinti darbo dieną, ilginti laisvalaikį ir, tuo būdu, sudaryti sąlygas harmoningam kiekvienos asmenybės vystymuisi. Tai imanentinis komunistinio gamybos būdo tikslas, kuris pasiekiamas, didinant visuomeninį darbo našumą. Darbo našumas, kaip ir darbo gamybinis pajėgumas, yra gyvojo konkretaus darbo funkcija, arba, K. Markso žodžiais tariant, „priklauso konkrečiai naudingajai darbo formai“ ir apsprendžia „tikslingos gamybinės veiklos per tam tikrą laiko tarpą efektyvumo laipsnį“ [1, p. 49]. Visuomeninis darbo našumas didėja, tiek tiesiogiai taupant gyvąjį ir įdaiktintąjį darbą visose reprodukcijos stadijose, tiek ir mažinant tuos sukurto produkto nuostolius, kurie atsiranda dėl gamybos neatitikimo paklausai produkcijos kokybės, struktūros, asortimento atžvilgiu. Visa tai galiausiai mažina visumines darbo sąnaudas, tenkančias visuomeninio produkto vienetai. Kintant gyvojo ir įdaiktintojo darbo ekonomijos tempų santykiui, kinta ir santykis tarp visuminio visuomeninio produkto ir nacionalinių pajamų didėjimo tempų, o taip pat nacionalinių pajamų medžiagailumas, kuris yra materialinių sąnaudų atstatomojo fondo (c) ir nacionalinių pajamų (v+m) santykis. Tuo atveju, kai tam tikrais metais (lyginant su baziniais) gyvojo darbo sąnaudos, tenkančios visuomeninio produkto vienetai, mažėja sparčiau, palyginus su įdaiktintojo darbo sąnaudomis, tuo greičiau didėja visuminis visuomeninis produktas, palyginus su grynuoju produktu, o kartu didėja atstatomojo fondo dalis visuomeniniame produkte, didėja nacionalinių pajamų medžiagailumas. Ir priešingai, įdaiktintojo darbo sąnaudų ekonomijos tempams aplenkiant gyvojo darbo ekonomijos tempus, nacionalinių pajamų dalis visuminiame visuomeniniame produkte didėja, o materialinių sąnaudų atstatomojo

fondo dalis mažėja. Pastaruoju atveju mažėja ir nacionalinių pajamų medžiagailumas.

Nacionalinių pajamų dalis visuminiame visuomeniniame produkte ir nacionalinių pajamų medžiagailumas gali būti nagrinėjami įvairiais aspektais.

Pirma, grynąjį produktą ir atstatomąjį fondą galima išreikšti suretinamomis kainomis. Jos naudotinos tais atvejais, kai nagrinėjama materialinių sąnaudų atstatomojo fondo ir nacionalinių pajamų fizinės apimties dinamika, jų fizinės apimties tarpusavio santykio kitimas.

Antra, aptariamo santykio dinamika gali būti apskaičiuojama faktinėmis kainomis.

Trečia, materialinių sąnaudų atstatomojo fondo santykis su nacionalinėmis pajamomis ir jo dinamika gali būti nagrinėjami vertės požiūriu. Atskirų visuomeninio produkto dalių vertinio santykio kitimas pilniausiai atspindi visuomeninio darbo našumo pasikeitimo įtaką atstatomojo fondo ir nacionalinių pajamų santykiui. Todėl žemiau ir nagrinėsime vertinę visuminio visuomeninio produkto sudėtį ir jos kitimą.

F. Engelsas III „Kapitalo“ tomo XV skirsnio papildymuose yra pastebėjęs, kad „darbo našumo pakilimą sudaro kaip tik tai, kad gyvojo darbo dalis sumažėja, o ankstesniojo darbo dalis padidėja, bet padidėja taip, kad prekėje esanti bendroji darbo suma sumažėja“ [2, p. 238]. Šiomis sąlygomis visuminio visuomeninio produkto vertinė sudėtis kinta ta linkme, kad santykinai joje didėja materialinių sąnaudų atstatomojo fondo lyginamasis svoris ir mažėja nacionalinių pajamų dalis, t. y. pastarųjų medžiagailumas didėja. Šis procesas ir buvo būdingas visoms šalims jų industrializavimo laikotarpiu. Vienok šiuo metu vis daugiau ekonomistų kelia klausimą, ar visuomet įdaiktintojo darbo ekonomijos tempai turi atsilikti nuo gyvojo darbo ekonomijos tempų, o nacionalinių pajamų medžiagailumas didėti. Ar ir esant aukštam gamybių jėgų išsivystymo lygiui, įdaiktintojo darbo ekonomijos tempai dėsningai turi atsilikti nuo gyvojo darbo ekonomijos tempų, ar galima ir priešinga tendencija.

Vieni ekonomistai į pastarąjį klausimą atsako neigiamai, t. y. jų nuomone, nepriklausomai nuo visuomenės gamybinių jėgų išsivystymo, nacionalinių pajamų lyginamasis svoris visuminiame visuomeniniame produkte turi mažėti ir tai yra, kaip rašo J. Kronrodas, „<...> dėsninga visuomeninio darbo ekonomijos, visuomeninės gamybos efektyvumo kilimo išraiškos forma“ [11, p. 67]. Kitoje vietoje J. Kronrodas rašo, kad „<...> produkto vertės struktūros kitimo dėsnis, didinant ankstesniojo darbo dalį, yra bendras nepažeidžiamas bet kurios, taip pat ir socialistinės, gamybos dėsnis bet kurioje jos industrinio vystymosi pakopoje. Jis yra socialistinės gamybos intensyvaus vystymosi išraiška, ir jis veikia tuo stipriau, kuo intensyviau vyksta techninė pažanga“ [9, p. 434–435]. Šią nuomonę iš esmės palaiko taip pat L. Jevstignejeva [6], D. Karpuchinas [7], P. Chromovas [19] ir kai kurie kiti tarybiniai bei socialistinių šalių ekonomistai.

Šalia aukščiau minėtos koncepcijos eilė ekonomistų marksistų laikosi priešingos nuomonės. Antrosios ekonomistų grupės nuomone, materialinių sąnaudų atstatomojo fondo santykinis didėjimas bendroje visuomeninio produkto vertėje yra būdingas, tik esant tam tikrai intensyvios reprodukcijos formai, t. y. tuomet, kai vyrauja fondams imli intensyvios išplėstinės reprodukcijos forma. Tačiau, kaip pažymi B. Pliševskis [16, p. 29], I. Tichonovas [4, p. 43], negalima suabsoliutinti minėtos intensyvios reprodukcijos formos. Ekonomiškai aukštai išsivysčiusioms šalims,

vykstančios mokslinės techninės revoliucijos sąlygomis, būdingas laipsniškas perėjimas prie antrosios intensyvios išplėstinės reprodukcijos formos, būtent, prie materialinius išteklius taupančios intensyvios išplėstinės reprodukcijos formos. Todėl materialinių sąnaudų atstatomojo fondo vertės dalies didėjimas bendroje visuomeninio produkto vertėje nėra neišvengiama būtinybė, nėra kažkoks bendras dėsningumas. Manoma, kad priklausomai nuo konkrečių sąlygų, visuminio visuomeninio produkto vertinė sudėtis gali keistis įvairiomis kryptimis, t. y. nacionalinių pajamų medžiagailumas gali tiek didėti, tiek ir mažėti. Pavyzdžiui, V. Nemčinovas, polemizuodamas su J. Kronrodu, rašė, kad nėra jokio perkeltos vertės dalies didėjimo bendroje visuomeninio produkto vertėje dėsnio.

Santykis $\frac{c}{v+m}$ svyruoja apie kažkokį optimalų dydį, būdingą tam tikrai visuomenės išsivystymo stadijai ir yra apsprendžiamas techninės pažangos, dirbančiųjų kultūrinio techninio lygio ir visuomeninio darbo pasidalijimo [13, p. 386—387]. V. Kudrovas ir S. Nikitinas, išanalizavę išsivysčiusių kapitalistinių šalių statistinius duomenis apie pastoviojo kapitalo dalies kitimą bendroje produkcijoje, rašo, kad „dabartinės mokslinės techninės pažangos sąlygomis, kada neįprastai padidėjo gamybos efektyvumo didinimo galimybės, eilėje išsivysčiusių kapitalistinių šalių pasireiškė aiški c dalies mažėjimo tendencija jei ne visame visuomeniniame produkte, tai bent jau pagrindinių šakų produkcijos vertėje“ [17, p. 297]. Antrąją nuomonę palaiko ir kai kurie kiti ekonomistai (žr. 5; 18; 20). Šio straipsnio autorius taip pat pritaria šiai nuomonei. Ir štai kodėl.

Pirmiausia reikia išsiaiškinti pačius gyvojo ir įdaiktintojo darbo ekonomijos procesus. Kalbant apie visuminio visuomeninio produkto vertinės sudėties kitimą, kaip įdaiktintasis ankstesnysis darbas pasireiškė visas darbas, esąs gamybos priemonėse, nepriklausomai nuo jų pagaminimo laiko. Iš to išplaukia, kad gyvasis darbas gali būti taupomas tik vieną kartą — būtent jo kristalizacijos momentu. Be to, reikia prisiminti, kad kylant dirbančiųjų kvalifikacijai, per tą patį laiką gyvasis darbas sukuria vis didesnę vertę.

Įdaiktintas darbas gali būti taupomas dvejopai. Kaip pažymėjo K. Marksas, jo ekonomija pasiekama, mažinant pačių gamybos priemonių vertę ir, antra, mažinant gamybos priemonių, tenkančių visuomeninio produkto vienetui, fizinę apimtį [2, p. 75—80]. Tai labai svarbu prisiminti, nagrinėjant gyvojo ir ankstesniojo darbo ekonomijos tempų santykį, kuris ir apsprendžia nacionalinių pajamų, atitinkančių gyvojo abstraktaus darbo sukurtą vertę, ir atstatomojo fondo, atitinkančio perkeltą iš panaudotų gamybos priemonių vertę, tarpusavio santykio kitimą. Jeigu antrąjį momentą (materialinių sąnaudų fizinės apimties ekonomiją) pabrėžia dauguma ekonomistų, tai pirmasis momentas — gamybos priemonių vertės mažėjimas — dažnai skirtingai suprantamas ir, atrodo, yra esminė priežastis tų nesutarimų, kurie kyla tarp ekonomistų nagrinėjamu klausimu. Aiškumo dėlei paanalizuokime vieną iš J. Kronrodo pateikiamų sąlyginių pavyzdžių.

Pirmajame gamybos cikle turime šios sudėties produktą: $50c + 50(v + m) = 100$. Produktas, kurio vertė yra 100 vnt., susideda iš 100 kažkokių vartojamųjų verčių vienetų. Toliau daroma prielaida, kad gyvojo darbo našumas per tam tikrą laikotarpį padidėjo 20%. Tuomet bus suvartota 20% daugiau gamybos priemonių (fizine apimtimi) ir bus pagaminta 120 vnt. minėtos vartojamosios vertės. Naujojo produkto vertė, nurodo J. Kronrodas, bus $60c + 50(v + m) = 110$. Vadinasi, vartojaa-

mosios vertės vieneto visuomeninė vertė sumažėjo nuo 1 iki 0,92 [10, p. 11—12].

Autorius čia teisus ta prasme, kad pateikiame pavyzdyje suvarlotų gamybos priemonių masė, atsiribojant nuo jų fizinės apimties ekonomijos arba perekvojimo, palyginus su baziniu laikotarpiu, padidės 20%, t. y. nuo 50 vnt. iki 60 vnt. Vienok čia kalbama apie produkto *vertinės sudėties* kitimą. Dėl to teisėtai kyla klausimas, kodėl gamybos priemonės ir antrajame laikotarpyje įvertinamos ankstesniųjų metų (vadinasi, nekintama) verte? Argi gamybos sąlygų pasikeitimas per nagrinėjamą laikotarpį neturi įtakos ankstesniais metais pagamintų ir einamaisiais metais panaudojamų gamybos priemonių visuomeninės vertės dydžiui?

J. Kronrodas į šį klausimą atsako neigiamai, nes, jo nuomone, panaudojamų gamybos priemonių visuomeninę vertę apsprendžia visuomeniškai būtinas darbo kiekis, faktiškai sudaiktintas gamybos priemonėse, o darbo našumo padidėjimas einamajame gamybos cikle „grįžtamojo poveikio neturi ir nesukelia ankstesniojo darbo ekonomijos“ [10, p. 12]. Tuo remiantis, daroma išvada, kad didėjant visuomeniniam darbo našumui, gyvojo darbo ekonomijos tempai visuomet turi pralenkti įdaiktintojo darbo ekonomijos tempus, o visuminio visuomeninio produkto sudėtyje dėsningai turi didėti materialinių sąnaudų atstatomojo fondo vertės dalis ir mažėti grynojo produkto vertės dalis. Be to, ši išvada būtų teisinga ir tada, kai atsižvelgiama į gamybos priemonių fizinės apimties, tenkančios visuomeninio produkto vienetai, ekonomiją, nes tokia ekonomija liaudies ūkio mastu, žinoma, vargu ar gali didėti sparčiau, negu gyvojo darbo ekonomija.

Būdinga tai, kad ir kiti ekonomistai, įneigiantys nacionalinių pajamų dalies visuomeninio produkto vertėje didėjimo galimumą, visuomeninę reprodukcinę vertę, jos dydį aiškina lygiai taip pat, kaip ir J. Kronrodas. Pavyzdžiui, L. Jevstignejeva rašo, kad „darbo našumo pakilimas tam tikrame gamybos cikle visiškai neturi įtakos jame suvarlotų gamybos priemonių vertei. Visuomeninio darbo pasidalijimo sąlygomis gamybos priemonės visada yra kažkurios kitos įmonės produktas ir tuo pačiu ankstesnio gamybos ciklo produktas. Jų vertė atspindi darbo našumą, kuris buvo prieš susiklosčiusį tam tikrame gamybos cikle. Kadangi vertė susideda iš naujai sukurtos vertės ir perkeltos sunaudotų gamybos priemonių vertės, ji mažėja lėčiau, negu naujai sukurta vertė, ir tuo lėčiau, kuo mažesnė pastarosios dalis produkto vieneto vertėje“ [6, p. 27].

Tačiau būtent toks visuomeninės vertės aiškinimas ir kelia abejonių, nes šiuo atveju ignoruojama darbo našumo padidėjimo einamajame gamybos cikle įtaka ankstesniais metais pagamintų gamybos priemonių visuomeninei vertei. K. Marksas rašė, kad mašina „praranda mainomąją vertę tuo mastu, kuriuo tokios pat konstrukcijos mašinas pradedama atgaminti pigiau arba geresnės mašinos pradeda su ja konkuruoti. Abiem atvejais, kad ir kokia dar nauja ir gyvybinga būtų mašina, jos vertę apsprendžia nebe tas darbo laikas, kuris faktiškai joje yra sudaiktintas, o tas, kuris dabar yra būtinas jai pačiai atgaminti arba geresnei mašinai atgaminti. Todėl ji daugiau ar mažiau praranda savo vertę“ [1, p. 361]. Tas pat pasakytina ir apie darbo objektų vertę. „Jei kyla žaliavų, pvz., medvilnės kaina,—rašė K. Marksas,—tai kyla kaina ir medvilnės prekių—pusfabrikačių, kaip kad verpalai, ir pagamintų prekių, kaip kad audiniai ir t. t.—kurios yra pagamintos iš pigesnės medvilnės; taip pat kyla tiek dar neapdirbtos, sandėlyje esančios medvilnės vertė, tiek ir dar tik apdirbamos medvilnės vertė. Pastaroji, dėl grįžtamo pasikeitusių sąlygų poveikio, pasidaro ilgesnio darbo laiko išraiška.

prijungia produktui, į kurį ji įeina kaip sudėtinė dalis, didesnę vertę negu ta, kurią ji pati iš pradžių yra turėjusi ir kurią kapitalistas iš pradžių yra už ją sumokėjęs“ [2, p. 105]. Ir toliau: „Atvirksčiai būna tada, kai žaliavų kainos krinta ir dėl to, kitoms sąlygoms esant vienodomis, pelno norma kyla. Rinkoje esančios prekės, reikmenys, kurių apdirbimas dar nėra užbaigtas, žaliavų atsargos praranda savo vertę“ [2, p. 105].

Vadinasi, tiek darbo priemonių, tiek darbo objektų vertę¹ apsprendžia jų atgaminimo sąlygos einamajame gamybos cikle. Kitaip tariant, bet kurios prekės, taip pat ir gamybos priemonių, visuomeninės vertės dydį nulemia nebe tos darbo sąnaudos, kurios faktiškai buvo visuomeniškai būtinos, gaminant prekes, o tos, kurios yra visuomeniškai būtinos prekei atgaminti esamomis sąlygomis. Gamybos sąlygų pasikeitimas keičia prekei pagaminti visuomeniškai būtiną darbo laiką, o tatai, kaip pažymėjo K. Marksas, „daro grįžtamą poveikį senajai prekei, kuri visuomet tėra tik atskiras savo rūšies egzempliorius, kurio *vertė* visada matuojama visuomeniškai būtinu darbu, vadinasi, *visada matuojama darbu, kuris būtinai tuo metu esamomis visuomeninėmis sąlygomis*“ [1, p. 190, mano pabraukta — V S.]. Todėl bet kurie pasikeitimai visuomeninės reprodukcijos procese, taupantys visuminės darbo sąnaudas, tenkančias visuomeninio produkto vienetui, kartu mažina ankstesniais metais pagamintų ir einamajame gamybos cikle panaudojamų gamybos priemonių vertę. Būtent tuo ir pasireiškia moralinis gamybos priemonių nusidėvėjimas. Tuo tarpu J. Kronrodas, o taip pat ir kiti jo vienminčiai tvirtina, kad gamybos priemonių vertė, pasikeitus gamybos sąlygoms einamajame gamybos cikle, lieka ta pati, kad jų vertę apsprendžia darbo sąnaudos, buvusios visuomeniškai būtinos gamybos priemonių pagaminimo momentu. Tačiau su tokiu visuomeninės vertės apibūdinimu, mūsų nuomone, negalima sutikti.

Kyla toks klausimas: gal būt šis vertės netekimas mažina tik funkcionuojančių gamybos priemonių vertę, bet neturi įtakos jų perkeliama į gaminamą produktą vertės dydžiui, t. y. ši sumažėjusi vertės dalis pereina į naujai gaminamos prekės vertę ir dėl to didėja perkeltosios vertės dalis. Mūsų manymu, teigiamai atsakyti į šį klausimą taip pat negalima, nes moralinis nusidėvėjimas reiškia, kad tam tikra vertės dalis išvis prarandama, kad kažkokio ankstesniais metais panaudoto darbo kiekio visuomenė nepripažįsta visuomeniškai būtinu darbu esamomis sąlygomis, ir todėl jis negali reikštis kaip visuomeninė vertė². „Jei, pvz., dėl naujo išradimo tam tikros rūšies mašinos gali būti atgaminamos sunaudojant mažiau darbo,— pažymi K. Marksas,— tai senosios mašinos daugiau ar mažiau nuvertėja ir dėl to jos į produktą perkelia palyginti mažesnę vertę“ [1, p. 190]. Be to, tai pasakytina ne tik apie perkeliama vertės sumažėjimą, bet taip pat ir apie vertės sumažėjimą tų vartojamųjų vėrcių, kurios buvo pagamintos, panaudojant tam tikros rūšies gamybos priemones ir, vadinasi, kurių vertės sudėtine dalimi yra perkelta vertė iš minėtų gamybos priemonių. Kitaip tariant, pasakytume, kad moralinis nusidėvėjimas mažina tiek dar funkcionuojančių gamybinių fondų vertę, tiek ir tą vertę, kuri jau perkelta į kokias nors prekes. Nepriklausomai nuo to, ar pastarosios yra cirkuliacijos sferoje, ar gamybos sferoje, perkelta iš gamybinių fondų jų vertės dalis mažėja. Šį

¹ Pateiktose citatose dėl darbo objektų vertės kitimo K. Marksas daro prielaidą, jog kainų kitimas yra realių vertės svyravimų išraiška. Zr. K. M a r k s a s. Kapitalas, t. III, p. 106.

² Siuo atveju svarbu nesutapatinti realaus nusidėvėjimo (realiai perkeliama vertės) su nusidėvėjimo pasireiškimo forma, t. y. su amortizaciniais atskaitymais.

momentą teisingai pastebi ir pagrįstai argumentuoja eilė ekonomistų [žr., pvz., 21, p. 36—42].

Taigi galima sakyti, kad bet kuri ekonomija, taip pat ir gyvojo darbo ekonomija, pasiekta gamybos priemonių gamyboje, kartu reiškia atitinkamų gamybos priemonių visuomeninės vertės sumažėjimą ir, vadinasi, įdaiktintojo darbo ekonomiją šių gamybos priemonių panaudojimo sferoje. Tiek vartojimo reikmenų, tiek ir gamybos priemonių visuomeninę vertę, nepriklausomai nuo jų pagaminimo laiko ir faktiškai jose įknyto darbo kiekio, apsprendžia visuomeniškai būtinas darbo kiekis esamomis visuomeninėmis sąlygomis. Todėl, atsiribojant nuo fizinės gamybos priemonių apimties, tenkančios visuomeninio produkto vienetui, pasikeitimo, galima teigti, kad santykis tarp materialinių sąnaudų atstatomojo fondo ir nacionalinių pajamų vertės požiūriu iš esmės liks nepasikeitęs. Sis teiginys remiasi prielaida, kad atskirų visuminio visuomeninio produkto sudėtinių dalių visuomeninės vertės kinta daugiau ar mažiau lygiareikšmiškai dėl tolygaus darbo gamybinio pajėgumo didėjimo atskirose visuomeninės gamybos sferose³. Ši prielaida, savo ruožtu, daroma dėl to, kad aukštai išvystytoje ir normaliai funkcionuojančioje socialistinėje ekonomikoje mokslinė techninė pažanga, gamybos ir darbo organizavimas ir t. t. turi tam tikrą įtaką visoms materialinės gamybos sritims, o ekonomija, pasiekta kurioje nors gamybos sferoje dėl vis gilėjančio visuomeninio darbo pasidalijimo, didina darbo gamybinį pajėgumą kitose gamybos sferose. Šį sąryšį pažymėjo ir K. Marksas [1, p. 343; 2, p. 77—78]. Anksčiau minėtas teiginys būtų neteisingas, jei galėtume įrodyti, kad darbo gamybinis pajėgumas auga lėčiau tose gamybos sferose, kurių produkcija formuoja materialinių sąnaudų atstatomąjį fondą, ir dėl to šio fondo daiktinių elementų visuomeninė vertė pastoviai mažėja lėčiau, negu kitų visuomeninio produkto sudėtinių dalių visuomeninės vertės. Tuomet, suprantama, ir atsiribojant nuo gamybos priemonių ekonomijos (arba pereikvojimo) fizinės apimties požiūriu, nacionalinių pajamų medžiaga-implumas galėtų didėti, o jų vertės dalis bendroje visuomeninio produkto vertėje — mažėti. Vienok, atrodo, to įrodyti negalima.

Taigi galėtume padaryti išvadą, kad visuminio visuomeninio produkto vertinės sudėties kitimą iš esmės nulemia gamybos priemonių, tenkančių visuomeninio produkto vienetui, fizinės apimties pasikeitimas. Didėjant gamybos priemonių, tenkančių visuomeninio produkto vienetui, fizinei apimčiai, visuomeninio produkto vertėje didės materialinių sąnaudų atstatomojo fondo vertės dalis ir mažės grynojo produkto vertės dalis, ir priešingai.

Dėl to ir kyla klausimas, kaip kinta fizinė materialinių sąnaudų apimtis, tenkanti visuomeninio produkto vienetui? Kokios čia galimos tendencijos?

Materialinių sąnaudų fizinės apimties, tenkančios visuomeninio produkto vienetui, kitimą apsprendžia daugybė veiksnių, dažnai veikiančių priešingomis kryptimis. Čia paminėsime tik svarbiausius iš jų.

Materialinių sąnaudų fizinę apimtį, tenkančią visuomeninio produkto vienetui, mažina, visų pirma, darbo įrankių tobulinimas, t. y. „tokia maso mašinų ir t. t. gamyba, kur jų vertė didėja ne tokiu pat laipsniu, kokiu didėja jų vartojamoji vertė“ [2, p. 79]. Tai įgalina sumažinti įdaiktintąjį darbą, tenkantį visuomeninio produkto vienetui, nes, kaip pažymėjo K. Marksas, „kai pastovusis kapitalas įeina į prekių gamybą, reikšmę įgija ne jo mainomoji vertė, o vien tik jo vartojamoji vertė“. Ir toliau:

³ Suprantama, kad čia nekalbama apie tikslų kiekybinį darbo gamybinio pajėgumo didėjimo atskirose gamybos sferose sutapimą, o tik apie bendrą tendenciją, pasireiškiančią per daugiau ar mažiau ilgesnį laikotarpį.

„<...> ta pagalba, kurią mašina suteikia, pvz., trims darbininkams, priklauso ne nuo jos vertės, o nuo jos kaip mašinos vartojamosios vertės. Vienoje techninio išsivystymo pakopoje bloga mašina gali būti brangi, kitoje — gera mašina gali būti pigi“ [2, p. 76—77].

Antras veiksnys — tai technologijos tobulinimas, taupantis tiek tą darbą, kuris įdaiktintas darbo įrankiuose, tiek ir tą darbą, kuris įkūnytas darbo objektuose. Pavyzdžiui, elektrocheminiai ir elektrofiziniai procesai didina darbo įrankių efektyvumą, žymiai sumažina darbo objektų atliekas, supaprastina ir atpigina gamybos automatizavimą.

Trečia — tai darbo objektų kokybės gerinimas, naujų dirbtinių, sintetinių darbo objektų panaudojimas. Pavyzdžiui, sintetinio pluošto, sintetinio kaučiuko, plastmasių ir sintetinių dervų panaudojimas žymiai mažina darbo objektų sąnaudas, tenkančias produkto vienetai, leidžia efektyviai panaudoti ribotus gamtinius juodųjų ir spalvotųjų metalų resursus, o taip pat pagerinti gaminių kokybę ir prailginti jų tarnavimo laiką.

Ketvirta — gaminių konstrukcijos tobulinimas, santykinis gabaritų mažinimas, leidžiant sutaupyti darbo objektus. Pažymėtina, kad šioje srityje yra itin dideli rezervai. Pavyzdžiui, šalies mašinų gamybos pramonės lyginamasis metalo imlumas vidutiniškai yra 25% didesnis, palyginus su kitomis šalimis [15, p. 35].

Penkta — gamybos specializavimo ir kooperavimo vystymas, gamybos koncentracijos didinimas. Tai įgalina pilniau panaudoti darbo įrankius, sutaupyti *passyviają* darbo priemonių dalį (pastatus, sandėlius ir pan.), taip pat kurą, energiją ir t. t.

Šešta — gamybos atliekų panaudojimas, kurio galimybės plečiasi tiek dėl pačio gamybos masto ir jos koncentracijos augimo, tiek ir dėl mokslinės techninės pažangos.

Septinta — technologinės kapitalinių įdėjimų struktūros gerinimas. Tai įgalina padidinti aktyviają pagrindinių gamybinių fondų dalį ir tokiu būdu mažinti įdaiktintojo darbo sąnaudas, tenkančias produkcijos vienetai.

Kitą vertus, yra veiksnių, didinančių gamybos priemonių fizinę apimtį, tenkančią visuomeninio produkto vienetai. Tai pirmiausia liečia darbo įrankių sąnaudas. Žinia, kad ir gana aukštai išsivysčiusiose šalyse, kaip kad Tarybų Sąjunga, dar daug kur naudojamas rankinis, nemechanizuotas darbas. Vadinasi, dar žymi darbo įrankių dalis skiriama rankinio darbo mechanizavimui (pvz., žemės ūkio, statybos, pramonės pagalbinių darbininkų darbo mechanizavimui). Tai didina visuomeniniame produkte tą materialinių sąnaudų atstatomojo fondo dalį, kuri atitinka darbo įrankių nusidėvimą. Ta pačia linkme veikia ir toks veiksnys, kaip kad kartais atsirandanti būtinybė pradėti eksploatuoti palyginti blogesnius gamtinius resursus. Tai didina atstatomojo fondo dalį visuomeniniame produkte ir nacionalinių pajamų medžiagailumą.

Medžiagailumą didina ir įvairūs trūkumai ūkinėje veikloje: nepateisinami ilgi įvairių objektų statybos terminai, lėtas naujų gamybinių pajėgumų įsisavinimas, susidaranti didelės medžiagų, žaliavų atliekos ir pan.

Atskirai paminėtinas toks veiksnys, kaip kad struktūriniai pakitimai liaudies ūkyje. Spartesnis medžiagailių pramonės ir liaudies ūkio šakų vystymas didina ir bendrą nacionalinių pajamų medžiagailumą, o spartesnis vystymas pramonės ir liaudies ūkio šakų, pasižyminčių mažesniu medžiagailumu — priešingai.

Taigi galimos dvi tendencijos, nes vieni veiksniai veikia įdaiktintojo darbo sąnaudų santykinio didėjimo linkme, kiti — priešingai. Dauguma ekonomistų, nagrinėjančių mokslinės techninės revoliucijos, o taip pat

visuomeninės gamybos intensyvavimo ir efektyvumo didinimo problemas, pripažįsta, kad aukštai išvystytose šalyse dabartinėmis sąlygomis fizinė gamybos priemonių apimtis, tenkanti visuomeninio produkto vienetui, gali ir mažėti. Vadinasi, atsižvelgiant į visų visuomeninio produkto sudėtinių dalių visuomeninės vertės mažėjimą, didėjant visuomeniniam darbo našumui, visuomeninio visuomeninio produkto vertinė sudėtis nebūtinai turi kisti materialinių sąnaudų atstatomojo fondo dalies didėjimo linkme. Priklausomai nuo gamybinių jėgų išsivystymo lygio, nuo mokslinės techninės pažangos tempų bei pagrindinių jos krypčių ir kitų konkrečių aplinkybių gali vyrauti tiek fondams imli, tiek ir fondus taupanti intensyvios išplėstinės reprodukcijos formos. Atrodo, nėra jokio pagrindo suabsoliutinti pirmąją formą ir daryti kategorišką išvadą apie dėsningą nacionalinių pajamų medžiagaimlumo didėjimą bet kuriame visuomenės vystymosi etape. K. Marksas rašė, kad „jei darbo gamybinis pajėgumas padidėja tiek, kad tuos pačius medžiaginius elementus galima atgaminti mažesniu darbu, tai mažesnioji produkto vertės dalis gali visiškai padengti in natura pastoviąją dalį. Tokiu atveju arba perteklius gali būti panaudotas naujam papildomam kapitalui sukurti, arba didesnei produkto daliai gali būti suteikta vartojimo reikmenų forma, arba gali būti sumažintas pridėdamasis darbas“ [2, p. 771].

Pažymėtina, kad ekonomistai, kurie nacionalinių pajamų dalies mažėjimą visuomeninio produkto vertėje paskelbia bendru „nepažeidžiamu“ dėsniu, taip pat pripažįsta materialinių sąnaudų fizinės apimties ekonomijos galimumą. Tačiau galų gale daromos skirtingos išvados, nes, kaip jau matėme, skirtingai suprantamas prekės visuomeninės vertės dydis. Pavyzdžiui, J. Kronrodas viename iš pastarųjų metų darbų pripažįsta, kad visuomeninio produkto fondaimlumas gali mažėti, kad tokia intensyvios išplėstinės reprodukcijos forma yra efektyvesnė ir kad šiomis sąlygomis visuomeniniame produkte gali mažėti ta jo dalis, kuri padengia darbo priemonių nusidėvėjimą. Tačiau po to pažymima, kad materialinių sąnaudų atstatomojo fondo dalis visuomeniniame produkte negali mažėti, nes, augant darbo našumui, perdirbama daugiau darbo objektų, dėl ko santykinai didėja ta visuomeninio produkto dalis, kuri padengia darbo objektus [10, p. 25]. Tačiau toks atvejis, aišku, galimas tik tada, kai didėja fizinė darbo objektų apimtis (jų masė), tenkanti visuomeninio produkto vienetui, arba tuomet, kai fizinė darbo objektų apimtis nesikeičia, bet jų vertė mažėja lėčiau, negu kitų visuomeninio produkto elementų vertė. Tačiau nei viena iš šių sąlygų neįrodoma ir, matyti, vargu ar gali būti įrodyta. Žaliavų, medžiagų ir t. t. sąnaudų normos produkcijos vienetui pagaminti, kaip rodo praktika, turi tendenciją mažėti tiek dėl gaminių konstrukcijos tobulinimo, santykinio darbo įrankių gabaritų mažinimo, technologijos tobulinimo, tiek ir dėl darbo objektų atliekų platesnio utilizavimo, įvairių pakaitalų panaudojimo. Pavyzdžiui, einamojo penkmečio metais numatoma žymiai sumažinti valcuotų juodųjų metalų, kuro, elektros energijos, chemijos, miško ir kitų žaliavinių bei materialinių išteklių sunaudojimo normas [3]. Tai viena.

Antra, nėra pagrindo teigti, kad darbo objektų vertė mažėja lėčiau, palyginus su darbo priemonių ir negamybinio vartojimo reikmenų vertės mažėjimu. Tai būtų tik tuo atveju, jei darbo gamybinis pajėgumas darbo objektus gaminančiose sferose didėtų lėčiau, negu kitose gamybos sferose. Tačiau, kaip pažymi J. Kronrodas, darbo našumas I visuomeninės gamybos padalinyje didėja bent jau ne mažesniais tempais, negu kad II padalinyje [10, p. 19]. Vadinasi, nėra pagrindo teigti, kad darbo objektų vertė pastoviai turi mažėti lėtesniais tempais, palyginus su kitų visuomeninio produkto daiktinių elementų vertės mažėjimu. Kaip pa-

žymėjo F. Engelsas, „iš žaliavų ir pagalbinių medžiagų atsirandanti vertės dalis, darbo našumui didėjant, turi mažėti, nes darbo našumas šių medžiagų atžvilgiu pasireiškia kaip tik tuo, kad jų vertė sumažėja“ [2, p. 238].

Nacionalinių pajamų dalies visuomeninio produkto vertėje mažėjimas dažnai dar argumentuojamas organinės gamybos sudėties didėjimu. Ryšium su tuo reikia pastebėti, kad organinės gamybos sudėties didėjimas taip pat dar nebūtinai didina materialinių sąnaudų atstatomojo fondo dalį bendroje visuomeninio produkto vertėje. Nors tarp šių dviejų santykiųjų dydžių ir yra abipusis priklausomumas, tačiau, didėjant skirtumui tarp panaudojamų gamybos priemonių vertės ir jų perkliamos vertės į produktą, o taip pat didėjant pridedamojo produkto normai, organinės gamybos sudėties augimas nebūtinai turi būti lydimas nacionalinių pajamų medžiagailumo didėjimo. Kita vertus, kai kurie statistiniai duomenys rodo, kad dabartinėmis sąlygomis, didėjant gamybos priemonių efektyvumui ir mažėjant fondailumui, organinė gamybos sudėtis (arba organinė kapitalo sudėtis kapitalistinėse šalyse) taip pat nebūtinai didėja. Pavyzdžiui, JAV apdirbamojoje pramonėje, o taip pat ir visoje materialinėje gamyboje, pradedant maždaug 1929 m., pasireiškė organinės kapitalo sudėties stabilumo ir net mažėjimo tendencija [17, p. 337—338]. Pokario metais ši tendencija pastebima ir kitose aukštai išsivysčiusiose kapitalistinėse šalyse, kaip kad Prancūzija, VFR, Japonija, nors būtent šios imperialistinės šalys ir vystėsi sparčiais tempais [12, p. 88—89].

Apibendrinant galima padaryti sekančias išvadas.

Pirma, nagrinėjant visuomeninio produkto vertinės šudėties kitimą, būtina atsižvelgti ne tik į gamybos priemonių ekonomiją jų panaudojimo sferoje, bet ir į gamybos priemonių ekonomiją jų gamybos sferoje. Pastaroji ekonomijos forma pasireiškia gamybos priemonių visuomeninės vertės mažėjimu dėl didėjančio visuomeninio darbo našumo.

Antra, galimos dvi materialinių sąnaudų atstatomojo fondo dalies bendroje visuomeninio produkto vertėje kitimo tendencijos. Si dalis didėja, vyraujant fondailiai intensyvos išplėstinės reprodukcijos formai, ir tada didėja nacionalinių pajamų medžiagailumas, didėja gamybos priemonių fizinė apimtis, tenkanti visuomeninio produkto vienetai. Sis procesas ypač būdingas visoms šalims jų industrializavimo metu. Vyraujant fondus taupančiai intensyvos reprodukcijos formai, gamybos priemonių fizinė apimtis, tenkanti visuomeninio produkto vienetai, mažėja. Dėl to mažėja materialinių sąnaudų atstatomojo fondo dalis bendroje visuomeninio produkto vertėje, mažėja nacionalinių pajamų medžiagailumas. Vykstant mokslinei techninei revoliucijai, aukštai išsivysčiusiose šalyse vis stipriau reiškiasi antroji — fondus taupanti intensyvos reprodukcijos forma.

Trečia, įdaiktintojo darbo ekonomijos tempų spartinimas ir nacionalinių pajamų medžiagailumo mažinimas arba bent stabilizavimas įgalina paspartinti vartojimo reikmenų gamybos augimo tempus, priartinti juos prie gamybos priemonių gamybos augimo tempų. Atskirais laikotarpiais II visuomeninės gamybos padalinys gali vystytis ir sparčiau, lyginant su I visuomeninės gamybos padaliniu. Taigi, spartinant įdaiktintojo darbo ekonomijos tempus, kyla liaudies gerovė, vis pilniau tenkinami augantys socialistinės visuomenės narių materialiniai ir dvasiniai poreikiai.

LITERATORA IR SALTINIAI

1. K. Marksas. Kapitalas. T. I, V., 1957.
2. K. Marksas. Kapitalas. T. 3, V., 1959.
3. TSKP XXIV suvažiavimo direktyvos dėl 1971—1975 metų TSRS liaudies ūkio vystymo penkmečio plano.—„Tiesa“, 1971 m. vasario 14 d.
4. Е. Ф. Борисов, И. А. Тихонов. Закономерности роста эффективности производства в СССР. М., «Мысль», 1968.
5. Воспроизводство конечного общественного продукта США. М., «Наука», 1966.
6. Л. П. Евстигнеева. Фондоёмкость и структура общественного продукта. М., «Мысль», 1967.
7. Д. Н. Карлухин. Влияние отраслевых структурных изменений в народном хозяйстве на рост производительности общественного труда. В кн.: Структура народного хозяйства и производительность труда. М., «Экономика», 1968.
8. Я. А. Кройрод. В. И. Ленин и некоторые актуальные проблемы теории социалистического воспроизводства.—«Экономические науки», № 4, 1970.
9. Я. А. Кройрод. Законы политической экономии социализма. М., «Мысль», 1966.
10. Я. А. Кройрод. Развитие В. И. Лениным теории воспроизводства и современность. М., «Знание», 1969.
11. Я. А. Кройрод. Структура общественного продукта и закон быстреего возрастания производства средств производства.—«Вопросы экономики», № 12, 1965.
12. В. Кудров. Сопоставление основных производственных фондов и их «отдачи».—«Мировая экономика и международные отношения», № 5, 1970.
13. В. С. Немчинов. Экономико-математические методы и модели. М., «Мысль», 1965.
14. С. М. Никитин. Структурные изменения в капиталистической экономике. М., «Мысль», 1965.
15. И. Пашко. Вопросы снижения материалоемкости продукции.—«Вопросы экономики», № 7, 1970.
16. Б. П. Плышевский. Экономический рост и эффективность. М., «Экономика», 1968.
17. Политическая экономия современного монополистического капитализма. Т. I, М., «Мысль», 1970.
18. С. А. Хейман. Проблемы интенсификации промышленного производства. М., «Экономика», 1968.
19. П. А. Хромов. Производительность труда в народном хозяйстве. М., «Мысль», 1969.
20. С. С. Шаталин. Пропорциональность общественного производства. М., «Экономика», 1968.
21. Н. Ф. Шатилов. Моделирование расширенного воспроизводства. М., «Экономика», 1967.

К ВОПРОСУ ОБ ИЗМЕНЕНИИ СТОИМОСТНОЙ СТРУКТУРЫ СОВОКУПНОГО ОБЩЕСТВЕННОГО ПРОДУКТА

В. СКОМИНАС

Резюме

В статье рассматривается вопрос об изменении структуры стоимости совокупного общественного продукта. Этот вопрос является предметом дискуссии как среди советских экономистов, так и среди экономистов других социалистических стран. Одни экономисты полагают, что в результате повышения общественной производительности труда в стоимости совокупного общественного продукта закономерно возрастает доля фонда возмещения материальных затрат и снижается доля национального дохода. По мнению других экономистов, возможны различные тенденции изменения доли фонда возмещения материальных затрат в общей стоимости совокупного общественного продукта, т. е. материалоемкость национального дохода, в зависимости от конкретных условий, может как повышаться, так и снижаться. Этой точки зрения придерживается и автор данной статьи.

Динамика материалоемкости определяется соотношением между темпами экономии живого и овеществленного труда. Живой труд экономится один раз — в момент его овеществления. На последующих стадиях производства он проявляется уже как прошлый овеществленный труд, который может экономиться как бы дважды: в сфере производства средств производства и в сфере их производительного потребления. Иначе говоря, экономия овеществленного труда достигается, во-первых, снижением экономии самих средств производства в результате роста производительной силы труда в отраслях, производящих средства производства, и, во-вторых, уменьшением затрат средств производства в физическом выражении на единицу общественного продукта. Если вторая форма экономии средств производства подчеркивается многими авторами, то первая — снижение стоимости самих средств производства — различными экономистами понимается по-разному и, на наш взгляд, является основной причиной несогласий, существующих среди экономистов по данному вопросу.

Общественная стоимость, как неоднократно указывал К. Маркс, определяется не общественно необходимыми в период создания средств производства затратами труда, а теми, которые являются общественно необходимыми для воспроизводства средств производства в данное время. Это означает, что любая экономия, в том числе и экономия живого труда, достигнутая в сфере производства средств производства, уменьшает общественную стоимость соответствующих средств производства независимо от времени их изготовления и, следовательно, ведет к экономии овеществленного труда в сфере использования средств производства. Этот факт и игнорируется некоторыми авторами.

Производительная сила труда в отраслях, производящих средства производства, возрастает в среднем не меньшими темпами, чем во II подразделении общественного производства. Следовательно, стоимость средств производства понижается не меньшими темпами, чем стоимость предметов потребления. Поскольку фонд возмещения в натуральном выражении состоит из средств производства, а элементами чистого продукта являются предметы потребления и накапливаемые средства производства, постольку можно сделать вывод, что стоимость элементов фонда возмещения материальных затрат в среднем снижается примерно такими же темпами, что и стоимость элементов, составляющих национальный доход. Отсюда следует, что, абстрагируясь от изменения физического объема материальных затрат на единицу физического объема общественного продукта, доля фонда возмещения материальных затрат в стоимости общественного продукта остается неизменной, т. е. материалоемкость национального дохода практически постоянна.

Таким образом, динамика доли фонда возмещения материальных затрат в общей стоимости совокупного общественного продукта зависит в основном от экономии или перерасхода физического объема средств производства на единицу общественного продукта: с увеличением последней доля национального дохода уменьшается, а с уменьшением — доля национального дохода возрастает, а доля фонда возмещения — падает.

Расход физического объема средств производства на единицу общественного продукта зависит от множества факторов, действующих в противоположных направлениях. В период индустриализации народного хозяйства преобладают факторы, увеличивающие массу средств производства на единицу продукции. Данная форма интенсивного расширенного воспроизводства может быть названа ресурсоемкой. Но в на-

стоящее время, в условиях научно-технической революции, высокоразвитым странам все более присущей становится другая форма интенсивного расширенного воспроизводства — ресурсосберегающая (ресурсоэкономная) форма, для которой характерны стабилизация и снижение физического объема материальных затрат на единицу производимой продукции. Это ведет к уменьшению доли фонда возмещения в стоимости совокупного общественного продукта.

Следовательно, возможны две тенденции изменения стоимостной структуры общественного продукта. На наш взгляд, нет оснований абсолютизировать какую-либо из них. В зависимости от достигнутого уровня развития производительных сил, от основных направлений научно-технического прогресса и других конкретных обстоятельств, может преобладать как одна, так и другая тенденция. При этом следует заметить, что снижение материалоемкости национального дохода создает возможность относительно ускорить темпы роста предметов потребления и благодаря этому более быстрыми темпами повышать благосостояние народа, что и является непосредственной и основной целью социалистического производства.